

KORINEK Beáta Zsófia

tanársegéd

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.08

Mit üzen a múlt?

Gondolatok a II. világháborút követő gyermekvédelmi reformtörekvésekről és a gyermekközösségekről

*„A szenvedés elkerülhetetlen és univerzális.
A különbség abban áll, ahogyan a szenvedésre reagálunk.”
E. E. Egert*

What Does the Past Say? Thoughts about Child Protection Reform Efforts and Children's Republics after World War II

One of the greatest global traumas of the 20th century was World War II. Millions of children have become abandoned. In this extreme life situation, professionals, responsible adults and reform educators felt it their job to embrace and save them. They worked to ensure that orphaned children could continue their lives without a family background. In my study, I present the importance of action instead of 'bystander effect' and the importance of 'becoming capable' and 'empowerment' instead of simple care for children in need through a couple of examples of so-called children's republics, primarily Father Flanagan's Boys Town and Gábor Szteblo's Gaudiopolis.

Keywords: *children's republic, child protection, the best regards of the child, World War II, reform pedagogy, Boys Towns, Gaudiopolis*

1. A traumatizált gyermekek és az „irgalmas szamaritánus”

A II. világháború időszakában Európában és Európán kívül is gyermekek tömegei váltak árvává vagy elhagyatottá. Sokan hónapokat töltöttek felnőtt felügyelet nélkül, a túlélésért küzdve. Az éhezés, a család elvesztése tragikus események, de a mindennapos szenvedés és félelem, a kiszámíthatatlanság, a halál látványa tovább mélyítette belső drámájukat. Ezeknek a gyerekeknek a társadalomba való visszaintegrálása óriási kihívást jelentett a viláégés alatt és az azt követő években is. A trauma (egy a megszokottól, a hétköznapitól extrém módon eltérő esemény vagy történés), sajnos része az emberi életnek, a megfelelő traumafeldolgozás pedig olyan feladat, melynek sikeres

megvalósulása a személyiség tovább fejlődését eredményezheti. A gyermek azonban erre – koránál és éretlenségénél fogva – segítség nélkül képtelen.¹

Az 1989. november 20-i New York-i Gyermekjogi Egyezmény többek között ezekből a történelmi tapasztalatokból kiindulva külön cikkelyben foglalkozott a háborús (fegyveres) konfliktusban élő gyermekek védelmével és helyzetével.² Hasonlóan fontos szempontnak bizonyult a gyermek családban történő nevelkedésének az elve,³ melynek a biztosítására azért kell a végsőkig törekedni, mert a gyermek fejlődése szempontjából rendkívül lényeges érdekről van szó. Bizonyos körülmények esetén sajnálatosan mégis az ellenkezőjére kerül sor: ha a gyermek nem hagyható a családjá veszélyeztető közegében, épp az ő érdekében történik meg a családból történő kiemelése. Nem kell feltétlenül háborút megélnie egy gyermeknek ahhoz, hogy súlyosan traumatizálódjon, mert sok esetben a háború a négy fal között zajlik a családjában vagy a szűkebb környezetében. A bántalmazott gyermekek kezelése a háborút átéltekéhez hasonlóan nagy kihívást jelentett és nagy kihívás ma is a szakemberek számára. Ahhoz, hogy a traumák okozta sebek begyógyulhassanak és az egykori áldozatok megerősödött személyiséggel léphessenek be a felnőttkorba, megfelelő bánásmódra, illetve kezelésre van szükség: a bántott gyermeknek vissza kell nyernie a hitét a felnőttek irányába, valamint újra meg kell tanulnia bízni a külvilágban, és még inkább saját magában.

A II. világháború utáni évtizedek szociálpszichológiai kutatásai több szempontból is reagáltak a traumatizált gyermekek helyzetére. Egyrészt a felnőttek által asszisztált gyógyulási folyamatnak a megvalósulását azért hangsúlyozták, mert a cselekvés, a megsegítés elmaradása esetén rögzülhet a bántalmazott gyermekben, hogy nincs segítség, hogy nem érdemes cselekedni és hangot adni a nemtetszésének. A folyamat passzív elszenvedése hosszútávon az úgynevezett tanult tehetetlenség (*learned helplessness*)⁴ állapotához vezethet, amelyben a gyermek világa kiszámíthatatlanná válik, és elhiszi, hogy nincs hatással a saját életére, melytől fokozottan szenved.

Másrészt az úgynevezett bámészkodó hatás (*bystander effect*) kutatói, *John Darley* és *Bibb Latané* new yorki szociálpszichológusok azt vizsgálták, hogy egy traumát okozó esemény szemtanúinak feltételezett közönye mivel magyarázható.⁵ Számos kísérleti elrendezést alkalmazva jutottak például arra a következtetésre, hogy minél többen vannak jelen egy vészhelyzet során, minél több a „bámészkodó”, annál jobban megoszlik az egyéni felelősség érzése a szemtanúkban, és ezért csökken az egyén késztetése a beavatkozásra. Hasonló élethelyzetekben kulcsfontosságú, hogy minél többen vegyék észre a rendellenes történést, és valóban képesek legyenek jól értelmezni a tapasztalt cselekményeket, mégpedig lehetőleg annak, ami az valójában, vagyis vészhelyzetnek, másrészt az azt észlelők lehetőleg ne keressenek öngazolást a passzív viselkedésre („magának

¹ EGERT, A döntés 257–268.

² 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. 38. cikk 4. bek. „Az Egyezményben részes államok a fegyveres konfliktus esetén a polgári lakosság védelmét illetően a nemzetközi humanitárius jog értelmében rájuk háruló kötelezettségüknek megfelelően megtesznek minden lehető gyakorlati intézkedést a fegyveres konfliktus által érintett gyermekek védelemben és gondozásban részesítésére.” 39. cikk: „Az egyezményben részes államok megtesznek minden alkalmas intézkedést arra, hogy az elbanyagolás, a kizsákmányolás és a durva bánásmód, a kínzás vagy a kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések, vagy bánásmód bármely más formájának, illetőleg a fegyveres konfliktusnak áldozatává vált bármely gyermek testi és szellemi rehabilitációját és a társadalomba való beilleszkedését megkönnyítsék. Ennek a rehabilitációnak és a társadalomba való beilleszkedésnek a gyermek egészségét, önbecsülését és emberi méltóságát fejlesztő körülmények között kell történnie.”

³ Lásd 2013. évi V. tv. 4:2. § [A gyermek érdekének védelme].

⁴ EGERT, Az ajándék 12 életmentő lecke 13., ABRAHAMSON – SELIGMAN – TEASDALE, Learned helplessness in humans 49–74. és HIROTO, Locus of control and learned helplessness 187–193.

⁵ DARLEY – LATANÉ, Bystander intervention in emergencies 377–383.

kereste a bajt”, „nem az én dolgom a segítség” stb.). Megnő a segítségnyújtás valószínűsége akkor is, ha a bajbajutott egyértelműen csak egy személyre számíthat, esetleg közvetlenül adott személy segítségét kéri.

A kutatók megállapították, hogy az ilyen helyzetekben két ellentétes társadalmi szabály feszül egymásnak: a názáreti *Jézus* hegyi beszédéből⁶ ismert felhívás a segítségnyújtás fontosságára és annak mikéntjére, másrészt a társadalmi megfelelés igénye a többség követésére, ami sok esetben a passzivitást jelenti.⁷ Az alábbi tanulmányban az úgynevezett gyermekköztársaságok példáján keresztül azt vizsgálom, hogy a „irgalmas szamaritánusok” mit tettek a II. világháború éveiben és azt követően annak érdekében, hogy ne a tanult tehetetlenség jelensége uralkodjon el a traumatizált gyermekek sokaságán, hanem egészséges felnőtté tudjanak válni. Az a kérdés, hogy van-e létjogosultságuk a gyermekköztársaságoknak a 21. században, külön tanulmány tárgyát képezi.

2. Gyermekköztársaság vagy gyermekváros?

A gyermekköztársaságok olyan minidemokráciák, amelyekben a veszélyeztetett, különböző okoknál fogva család nélkül kallódó gyerekek alapvető – normális körülmények között a család, az iskola, a megtartó társadalmi közösség szocializáló tevékenységéből elsajátítható – értékeket kapnak, önállóságra nevelik őket, szeretetteljes, családot pótolni igyekvő közösségekben terelgetik őket egy sikerebb felnőttkor felé. Áttanulmányozva a háború okozta társadalmi krízisben született közösségek történetét, arra a megállapításra jutottam, hogy a kezdeményezések elindítói többnyire fiatal papok, tanárok voltak. Sokszor eszembe jutott *Néri Szent Fülöp* (*Filippo Romolo Neri*, 1515–1595)⁸ karizmatikus személyisége, aki nem kifejezetten háború miatt, hanem a társadalom nemtörődőmsége okán vállalta magára az utcagyerekek felkarolását és tanítását. A gyermekek helyzete szempontjából nem lehet élesen elhatárolni a krízist, amit egy fegyveres konfliktus okoz, és azt a krízist, ami ott lappang egy olyan társadalomban, ahol a „jó szamaritánus” attitűd nagyrészt hiányzik a közösség tagjaiból.

A két világháború közötti években kibontakozó demokrácia-deficit az európai államok jelentős részében, majd a „Harmadik Birodalom” és az általa megszállt területek közjogi berendezkedése kifejezetten kedvezőtlen fundamentuma volt a demokratikus elveken működő gyermekköztársaságoknak. Az 1939 szeptemberében elkezdődő hadi események következtében gyerekek tömegei jutottak árvaságra, súlyos test és lelki sérüléseket cipelve. Harcok, bombázások, halott emberek látványa... Magukra maradtak, harcoltak az életben maradásért, előfordult, hogy lopásra, rablásra kényszerültek a túlélésért. Csapatokba verődtek, bűnöző életmódot folytató felnőttektől tanultak és így kriminalizálódtak, vagy maguk is részt vettek a harcokban. Szélsőségesen realiztikus és sötét oldalát tanulták meg a világnak, amiben léteztek. Kívül felnőttként kellett viselkedniük a még éretlen személyiségükkel. A „jósóra” egy idő után nem hallgattak, mert nem hittek benne. Ezekkel a kiskorú gyermekekkel nehezen lehetett bánni, hagyományos iskolába nem

⁶ Máté 7:12 „Amit te hát szeretnél, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.”

⁷ Konformitás. Asch-kísérlete. Lásd: ASCH, Opinions and social pressure 318–324.

⁸ BACCI, The life of Saint Philip Neri, <https://archive.org/details/lifeofphilipneri01baccuoft/page/n397/mode/2up>.

voltak beilleszthetők, és hagyományos gyermekotthonban sem tudták kezelni elvadult, megsérült személyiségüket. A háború után alig maradt épen iskola, otthon, alig volt nevelő, pedagógus, és teljes volt a fejetlenség a felügyelet nélkül maradt gyermekek rendkívül magas száma miatt. A munkaerőhiányon és a háborút megélt, magukra maradt gyermekek sajátos állapotán túl több európai államban volt egy harmadik probléma is, mégpedig annak az ideológiai (át)nevelésnek a következménye, amely mély nyomot hagyott az emberekben, így a gyermekekben is.⁹

Ebben a nehéz helyzetben olyan reformpedagógiai, nevelési módszerek bizonyultak leginkább működőképesnek, amelyek képessé tették a gyerekeket az önállósodásra és a munkavégzésre. Ezért a gyermekközösségekben többnyire olyan műhelyek működtek, melyekben a gyerekeket egyrészt képezték, másrészt sok esetben saját ellátásukhoz is hozzájárultak a munkájukkal. A tanult tehetetlenség jelenségével szemben nagy jelentősége volt a munkának, illetve annak, hogy a gyermekek hasznosnak érezhették magukat ezekben az intézményekben: az aktív tevékenykedés traumaoldó hatására kétségen kívül beigazolódott. Az önkormányzás elvei alapján működő közösségek a munkára nevelésen, az önállósodáson túl a közösségben való együttműködésre, a másokra való odafigyelésre is neveltek. Elsajátították a demokrácia alapelveit is azzal, hogy szavazatukkal felnőtt felügyelet mellett, de maguk dönthettek elöljáróikról, szabályaikról, közösségük működéséről. Lényegében megtanulhatták, hogy milyen a világ békeidőben és milyen fontos ennek a békének a fenntartása, amibe nekik is beleszólásuk van.

A gyermekközösségekhez hasonló, de a gyermekközösség önkormányzatiságát nem hangsúlyozó szervezeti modell a II. világháború utáni szovjetblokk országaiban a gyermekváros, amelyet a neveléstörténeti szakirodalom az állami gyermekvédelmi rendszer egy elemeként definiált. A gyermekvárosok hazánkban olyan 300 főnél nagyobb létszámú, nevelőotthoni funkción túl oktatást, szórakozást és mindennapi ellátást is biztosító gyermekvédelmi intézmények, melyek rendszerint 3 éves, vagy még fiatalabb kortól 18 vagy 24 éves korig fogadtak gyermekeket és ahol ebből adódóan a testvérek együttélése is megvalósulhatott. Ezek a gyermekvárosok falvak vagy városok, melyek az önellátás minden feltételével rendelkeznek.¹⁰ Elhatárolásuk a nyugati jogi kultúra gyermekközösségeitől azért is nehézkes, mert a gyermekvárosok történeti előzményének tekintenek¹¹ két olyan hazai kezdeményezést, az ebesi Fiúfalvát és *Szteblo Gábor* Gaudiopolisát, melyek sokkal inkább gyermekközösségnek tekinthetők.

3. Az amerikai előkép: *Flanagen atya* és a *Fiúk Városa (Boys Town)*

Edward J. Flanagan (1886–1948) atya gyermekvédelmi modellje a veszélyeztetett fiúk megmentésére és rehabilitálására igazi úttörő kezdeményezés volt a 20. század elején az Amerikai Egyesült Államokban, amely a filmművészetnek is témát adott: munkájának híre a *Boys Town* című film (1938) sikerével és az atyát megformáló *Spencer Tracy* Oscar-díjával világszerte elterjedt.

Flanagan atya 1917-ben alapított otthonot hajléktalan gyermekek számára. 1921-ben megvásárolta Omaha külvárosában az *Overlook* farmot, ahova kis közösségét is elhelyezte. A harmincas évekre fiúk százai éltek a faluban, ahol iskola, kollégiumok, igazgatási épületek és

⁹ MAKAI, A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái 94–104.

¹⁰ CZIKE, Gyermekvárosok 1–13.

¹¹ CZIKE, Gyermekvárosok 3.

egészségügyi létesítmény is működött. A fiúk saját kormányzati szerveiket maguk választották meg. Lakásonként 20 fiú élt együtt. A lakás közössége előjárót választott a közösség tagjai közül, aki a belső rendért, az újak eligazításáért, illetve a munkamegosztásért felelt. 6 hónaponként ezek közül az irányító, ellenőrző és többi fiú viselkedéséért felelős „szobaparancsnokok” közül kerülhettek megválasztásra a Fiúk Városának tanácsstagjai, akik aztán egy tanácstagot polgármesterré választottak. A gyermekköztársaság alulról építkező szervezetrendszere (előjárók – tanács – polgármester) a szintén választás útján hivatalba helyezett bírósággal egészült ki.

A veszélyeztetett gyermekek között végzett sok éves munkájából fakadóan *Flanagan* atya tudta, hogy semmiképp nem adhatja a fiatalok kezébe a nevelési feladatokat is; ezt a feladatot minden esetben felnőtt végezte. Az atya a háttérből irányította és ellenőrizte a gyermekköztársaság működését, mintegy felügyeleti szervként. A választásokkal lehetőséget biztosított neveltjei számára, hogy megérezzék saját erkölcsi döntésük, magatartásuk súlyát ebben a miniatűr demokráciában. Az úgynevezett felnőtt tanácsadók szintén a gyermekek mellett álltak, és szükség esetén legfelsőbb fellebbviteli hatóságként jártak el, de törekedtek arra, hogy csak szélsőséges esetekben avatkozzanak be a neveltek életébe.

1936-ban a közösség hivatalos falu lett Nebraska államban. *Flanagan* atya fiainak otthona minden fiút befogadott származástól, hitvallástól vagy kulturális háttértől függetlenül.¹² A pap minden gyermeknek újrakezdést kínált az életben, és mindent megtett, hogy felkutassa és magához vegye azokat a fiúkat is, akik adott esetben súlyos bűncselekmények miatt voltak börtönben. A világháború után *Harry S. Truman* elnök (1945. április 12. – 1953. január 20.) felkérte *Flanagan* atyát, hogy vigye az üzenetét, „*Isten munkáját*” a világ elé. Az atya külföldi utazásai során háborús árvákat látogatott meg, és tapasztalatairól beszámolva tanácsot adott kormányzati képviselőknek az otthonukat elhagyni kényszerült gyermekek gondozásáról. Példáját követve számos gyermekközösség jött létre Európában is.

Flanagan atya gyermekköztársaságának a különlegessége abban áll, hogy 1848-ban bekövetkezett halála után az eredeti elvekre építkezve, de folyamatosan továbbfejlesztették. Előbb *Nicholas H. Wegner* követte hivatalában, majd 1973-tól *Robert P. Hupp* atya, akinek a felügyelte alatt a Fiúk Városában két jelentős változás következett be: egyrészt az innovatív Családi Otthon Program felváltotta a kollégiumi rendszerű életet, másrészt lányokat is befogadtak a programba. A gyerekek tényleges otthonául szolgáló intézményben az úgynevezett család-tanárok olyan házaspárok voltak, akik a gyermekek neveléséről is gondoskodtak. A Fiúk Városá Nemzeti Kutatókórház 1977-ben nyílt meg, szintén *Hupp* hivatali ideje alatt. Ma a kórház országosan elismert kezelési központ hallás- és beszédzavarokkal küzdő gyermekek számára, és évente 60.000 siket és nagyothalló gyermeknek segít. *Valentine J. Peter* atya 1985 és 2005 között vezette a Fiúk Városát. Hivatali ideje alatt a Fiúk Városá több mint 12 helyszínre bővítette programjait és szolgáltatásait az Amerikai Egyesület Államok területén. A segítségben részesített gyermekek és családok száma az évtizedek alatt jelentősen megnőtt, mint ahogy az ellátás minősége is javult új, kutatáson alapuló szolgáltatások kifejlesztésével. A Fiúk Városá 1989-ben nyitotta meg nemzeti forródrótját. Napjainkban *Steven E. Boes* atya a gyermekköztársaság ügyvezető igazgatója. Országos gondozási hálózatuk központja Omahában marad. Az ország egyik legnagyobb nonprofit

¹² WAGNER, Father Flanagan und seine Jungenstadt 136–140.

gyermekgondozási ügynökségeként együttérző kezelést biztosítanak a gyermekek és a családok viselkedési, érzelmi és fizikai problémái esetében. A Fiúk Városa évente több mint 2 millió ember életében van jelen Amerika-szerte. A Fiúk Városa Nemzeti Forródrót megalapítása óta több mint 10 millió hívást intézett, a Fiúk Városa Nemzeti Kutatókórház pedig világszerte vezető szerepet játszik az Ushers-szindróma kutatásában.¹³

Vajon mi változott *Néri Szent Fiülöp* utcagyerekeinek helyzete óta, akik a társadalmi oda nem figyelés következményeként lopásból, koldulásból, bűnözésből élő utcagyerek-hordákká válhattak, akiket mindenki csak megvet, kitaszít? Az Írországból származó *Flanagan* atya 1904-ben érkezett az Egyesült Államokba. Nyolc évvel később szentelték pappá. Szolgálatát Omaha Egyházmegyébe kezdte meg. Az atya tevékenységével és elképzeléseivel rövid idő alatt igazi társadalmi reformátorrá vált. Szenvedélyes felszólalásaival és fellépéseivel olyan társadalmi kérdésekre világított rá, amelyeket kevesen mertek addig megoldani. A 20. század elején a gyermekvédelem kezdetleges állapotban volt. Az atya mégis rendre kiállt a gyermekekért, felhívta a figyelmet arra, hogy a gyerekeknek joguk van a megbecsülésre, az élethez szükséges alapvető javakra és védelemre.¹⁴ Arra törekedett, hogy bezárják a javítóintézeteket és más fiatalok számára létesített olyan intézményeket, melyekben a gyermekeket bántalmazták és nem egy esetben inkább rabként, mint védelemre szoruló személyként tartották. *Flanagan* atya kifejtette, hogy ezek a nevelési módszerek a gyermekek személyiségének épülését nem szolgálják. 1917-ben, miután évek óta együtt dolgozott Omaha hajléktalanjaival, figyelmét egyre inkább a veszélyeztetett fiúk felé fordította. Ilyen előzmények után, 1917 decemberében kölcsönként 90 dollárjából kifizette a bérleti díját annak a panzióknak, ahol otthont tudott adni védenceinek, és a következő tavaszra már 100 fiú lakott együtt *Flanagan* oltalma alatt.¹⁵ A modern „irgalmas samaritanus” őszinte példamutatása ország-szerte, sőt a határokon túl is támogatókat szerzett a gyermekvédelem ügyének, és az elesettek iránti társadalmi felelősségvállalásra buzdított.

4. A gyermekköztársaságok európai példái

Az „irgalmas samaritanusok” sorát Európában *Flanagan* tevékenységével egyidőben a kvéker *Karl Hermann Wilker* (1885–1980)¹⁶ folytatta, bár a neveléstörténeti szakirodalom nem valódi gyermekköztársaságot, hanem inkább reformpedagógiát lát a kezdeményezésében. *Wilker* 1917. április 4-én vette át a Berlin-Lichtenbergi Kényszernevelési Intézet vezetését, amelyet egy humánus szemléletű gondozási intézménnyé alakított át a bentlakó gyermekek számára. Mindeközben *Wilker* sáttortáborokat is szervezett szociáldemokrata gyermek- és ifjúsági szervezetek számára, és az evangélikus egyház önszervező programjával összeköttetésben álló kezdeményezés keretében úgynevezett békefalvakat hozott létre hajléktalanná vált fiatalok számára Nyugat-Németország több pontján is.¹⁷ A *Lindenhof* modellnek nevezett reformelképzelést Berlinben 1920-ban

¹³ BOYS TOWN. Saving Children – Healing Families, <https://www.boystown.org/about/our-history/Pages/default.aspx>.

¹⁴ OURSLER, Pater Flanagan von Boys Town 165.

¹⁵ LONNENBERG, Father Flanagan's legacy, *passim*.

¹⁶ BERNET, Deutsche Quäkerbibliographie 213–214.

¹⁷ ZIELINSKI, Über Selbstverwaltung als Erziehungsmittel in Heimen 46–48. és WILKER, Krisis der deutschen Fürsorgeerziehung 44–46.

előjáróival és munkatársai egy részével kibontakozó konfliktusa következtében kellett feladnia.¹⁸ 1922-ben *Elisabeth Rotten* segítségével megalapította a Nevelés Megújításáért Világszövetség (*Weltbundes für Erneuerung der Erziehung*) németnyelvű szekcióját, és sorra jelentek meg pedagógiai írásai. 1929 és 1930 között a szászországi Ottendorfban vezetett egy ifjúsági otthont (*Jugenderholungsheims Ottendorf*), majd a következő három évet Frankfurt am Mainban töltötte, ahol fiatal felnőttek és szabadságvesztésre ítélték között végzett nevelő és képzési munkát, amit 1933-ban a nemzetiszocialista rendszer elől történő emigrálása zárt le.¹⁹

Németország egyetlen valódi gyermekköztársasága a Starnberger tónál *Johannes Zielinski* vezetésével, a *Boys Town* példáját követve működött, melyet 1947 elején alapítottak az amerikai katonai rehabilitációs kórház egyik épületében, a *Buchhof*-uradalom udvarházában 14 és 17 év közötti fiataloknak. Buchhof Ifjúsági Város (*Jugendstadt Buchhof*) 1947. május 27 -én nyitotta meg hivatalosan a kapuit. Háborúban megsérült, árvaságra jutott, vagy épp hajléktalanná vált fiúk voltak a lakók, akik a szállásért cserébe segítettek az ott állomásozó amerikai hadsereg bázisán. Egy idő után az amerikai hadsereg oberpfaffenhofeni repülőterének ifjúsági osztálya vette át a fiúközösség feletti gyámságot, amely nagyban hozzájárult az otthon kialakításához, szépítéséhez. Bár a neve nem maradt fenn, volt a patrónusok között egy amerikai őrmester, aki maga is *Flanagan* atya gyermekköztársaságának lakója volt egykor Nebraskában. Ő a fiúkkal élt az otthonban a gyámságot gyakorló szerv kapcsolattartójaként, és ebben a pozícióban ő buzdította először arra a fiatalokat, hogy önkormányzatot alakítva igazgassák az otthont. Az önigazgatás fogalmát tehát nem a pedagógusok vezették be, és számukra ez nem volt foglalkoztatási kritérium, hanem az ismeretlen nevű őrmester kezdeményezésére épült ki. *Johannes Zielinski* 1948-ban vette át a gyermekköztársaság vezetését, akinek az irányítása alatt – bár korábban csak elméleti ismeretei voltak a gyermekköztársaságokról – kibontakozhatott az addig botladozó önkormányzatiság. Közgyűlést alapítottak, lett polgármesterük, megszervezték az oktatást és az intézmény gondnokságát is.²⁰

A II. világháború és az azt követő évek bőven adtak lehetőséget a gyermekmentésre Európában máshol is. 1945 karácsonyának estéjén Lancianoban egy fiatal pap, *Don Guido Visenda* 20 éhező, fagyoskodó fiút talált egy romos kaszárnyában. Élelmet és ruhát szerzett nekik, majd segített félig lakhatóvá tenni az épületet, megnyerve a fiúk bizalmát, akik amúgy nagyon tartózkodóak és bizalmatlanok voltak a felnőttek felé. A hajléktalan gyermekek száma a felújítási munkák alatt egyre nőtt. A pap javaslatára eldöntötték, hogy az épületekben megalapítják saját falujukat. *Don Guido* számos nemzetközi segítőszervezettel és magánszeméllyel, többek között *Flanagan* atyával is kapcsolatba lépett adományokat remélve, melyekből elsősorban a műhelyeiket fejlesztették. Volt varrodájuk, ahol katonai uniformisokat alakítottak át gyermekruhákká, cipésműhelyben foltolták a hordhatatlanná vált lábbeliket, de ács- és kovácsműhelyeket is működtettek. 1948-ban azonban a rosszul felújított kaszárnyát visszavette az olasz állam, így a pap és a fiúk 15 éves polgármestere adománygyűjtő körútra indult. Végül a haditengerészeti minisztérium biztosított számukra egy 2 kilométer hosszú adriai strandszakaszt Silvi Marinában, így az eddig igen kezdetleges körülmények között élő 130 fiú végre valódi ifjúsági falut

¹⁸ WILKER, Der Lindenhof. Werden und Wollen 92–95.

¹⁹ FEIDEL-MERTZ, Karl Wilker 632–633.

²⁰ BABIC, Jungenstadt Buchhof 184–195.

alapíthatott.²¹ Az olasz állam ingyen szállította számukra a svájci építési alapanyagokat. A többnyire 14-20 évesekből álló fiúközösség egy egyedülálló építőszövetkezetet valósított meg. A fő kormányzati szervük a 7 tagú Fiúk Tanácsa volt, melyet a 130 fős közgyűlés választott meg, ahogy ez a szerv döntött a polgármester, a bíró és a kincstárnok személyéről is.²²

Olaszország legismertebb gyermekköztársasága azonban a *Cittá dei Ragazzi* volt, amely Civitavecchia és Santa Marinella közötti tengerparti szakaszon helyezkedett el. A kezdeményezés egy szükséglakhatást biztosító római pincéből indult el, ahol utcagyerekeknek nyújtottak menedéket *John Patrick Carroll-Abbing* ír származású atya vezetésével, aki a pápa melletti, hosszabb ideig tartó szolgálata révén számos nemzetközi kapcsolatra tett szert. Ezeknek a kapcsolatoknak jó hasznát vette az utcagyerekek megsegítésében. 1944-ben alapított szervezete 180.000 utcagyerekek biztosított rendszeres étkezést és ruházkodást, melyet több ország segélyszervezeteivel karöltve tudtak megvalósítani Rómában. Alvási lehetőséget a város több, erre a célra kialakított pincéje nyújtottak, ahol képzésük biztosítására is törekedett *Carroll-Abbing* atya, a körülményeknek megfelelő formában. Miután ezek a pincék hamarosan szűkösnek bizonyultak, a romos tengerparti település, Tor Marangone elhagyott házaiban alapították meg városukat papjuk vezetésével a gyermekek, akik mindeközben a helyi iskolákat látogatták és a környező falvak műhelyeiben dolgozhattak.²³ Az amerikai Fiúk Városához hasonlóan a mai napig működik ez a kezdeményezés is.

A gyermekek önállóságának és személyes felelősségvállalásának fejlesztésére tett talán legmerészebb és legsikeresebb kísérlet a II. világháború alatt és után a Belgrád mellett működő falu volt. A kevés fennmaradt feljegyzésből megállapítható, hogy egy nagy és ténylegesen önállóan működő gyermekköztársaság volt ez az intézmény mintegy 2000 gyerekkel, hangsúlyosan elkülönítve a felnőttek világától. Ide tehát felnőtt nem léphetett be, és az államon kívül senki másnak nem tartoztak elszámolással.²⁴ A közösség a heti rendszerességgel bejuttatott élelmiszeradományból élt, amelyet minden esetben maguk osztottak szét az egyes házak között.²⁵ A gyerekek önállóan működtették a falu konyháját és minden közösségi helységet, beleértve a kertet is, amelyen minden ház együtt osztozott. Hetente írták meg a beosztást maguknak az elvégzendő munkákról, mint ahogy az iskolai teendőkről is. Az iskolául szolgáló helység egy nagy terem volt, ami egyúttal nappaliként és játszó szobaként is funkcionált. Minden vasárnap délelőtt gyűlést tartottak az összes ház lakóinak. Ilyenkor közösen megbeszélték az előző hét eseményeit, min változtatnának, mi volt jó, mi sikerült kevésbé szerencsésen. Ezekben az alkalmakon dönthettek választás útján a gyermekfalu ügyeiről, amit azonban meg kellett előznie a házankénti szavazásnak. Minden vasárnap tíz gyermeket választottak heti rendfelelősnek, akik a falu egészségét őrizték és felügyelték. Úgynevezett kultúr-küldöttek is voltak, akik az egyes művészeti, kulturális programokért feleltek, és saját színjátszó csoportjuk volt, akik rendszeresen felléptek a közösség előtt. Saját pénzüik nem volt, csak az ingóságaiért feleltek, az egymás közötti igazságos megosztásért és a rendeltetésszerű használatért.²⁶

²¹ ROTTEN, A Way of Life for War's Victims 8–10.

²² HUBER, Die „Cittá dei Ragazzi”. Eine selbstverwaltete Kinderstadt 18–23.

²³ BROSSE, Homeless Children 54–60.

²⁴ LENHARTZ, Das Selbsthilfewerk der Jugend 77–80

²⁵ ZIELINSKI, Über Selbstverwaltung als Erziehungsmittel in Heimen 78.

²⁶ KAMP, Kinderrepubliken Geschichte 599–600.

Az európai gyermekköztársaságok körében egyedi példa a ben shemeni dombokon elhelyezkedő falu az egykori palesztinai mandátumi területen. Az Európából őseik földjére vándorló vagy már ott született zsidó fiatalok önállóan végzett építő, pionír munkája nem csupán reformpedagógiai eszköz volt, hanem gazdasági szükséglet is. Az I. világháború utáni állapotok igen hasonlóak voltak Izraelben, mint Európában, a sok szenvedés után új világot kellett felépíteni, még hozzá meglehetősen sürgősen, és ez a jelenség az „őszújszág” megszületése, 1948. május 14. után csak még inkább fokozódott. E múltbéli tapasztalat okán a mai napig nagy jelentősége van az izraeli iskolarendszerben az egyéni, önálló tevékenységnek és a munkára való nevelésnek. A gyakorlati, produktív fizikai munka a fiatalokban önbecsülést és a magas munkaerőkölsöt alakít ki, de fontos cél volt az is, hogy egy valóban új és igazságos társadalmat építsenek ki, amelyben közösségben élhetnek. A fiatalok nagyszámú bevándorlásával együtt ezek az elképzelések jó alapok voltak a gyermekköztársaságok kialakításához.²⁷ A Ben Shemen Gyermek és Ifjúsági Falut (*Kfar Hanoar Ben Shemen*) alapítója, a német-izraeli *Siegfried Lehmann* már 1930-ban is konzekvensen gyermekköztársaságnak nevezte. Az alapításkor, három évvel korábban (1927) az orvos-pedagógus *Lehmann* 170 árva gyermekkel, köztük 3 és 17 év közötti fiúkkal és lányokkal indította el a falut. Pszichoanalitikus irányultsága is hozzájárult ahhoz, hogy nevelési stílusában kifejezetten a szeretetre, a szabadságra, az önrendelkezési jogra, valamint az ifjúság fokozatos önszerveződésére, illetve az erőszakmentességre és a türelemre helyezte a fókuszot.

A gyermekeket *Ben Shemenben* három korosztályi csoportra osztották. A 3 és 8 év közötti gyermekek két családi csoportban lettek elhelyezve külön lakásokban, a 9 és 14 év közöttiek úgynevezett gyerekközösségekben éltek, csoportonként huszonöt fő. Minden közösségnek saját háza, minden háznak egy „ház-anyája” és egy nevelője volt. A legmagasabb hatóság ennél a közösségnél a közgyűlés volt, ahol minden problémát megvitathattak és eldönthettek. Bíróságként is működött, amely kis számban rótt csak ki büntetéseket. A művészetnek, a zenének és a drámának nagyon nagy szerepe volt a gyerekek életében. Törekedtek arra, hogy ezeket a művészeti ágakat minél vonzóbbá tegyék a gyerekeknek és fenntartsák az érdeklődésüket irányukba. Igyekeztek ezeket a művészeti foglalkozásokat a gyerekek érdeklődése szerint alakítani. A 15 és 18 év közötti korosztályból a lányok és a fiúk együtt éltek kommunaszerű közösségben, úgynevezett *Kwuzabban*. Házasként 25-40 fiatal helyeztek el nevelőikkel. Közösségi gazdálkodást folytattak a *Lehmann* által megvásárolt birtokon, de minden ház külön is gazdálkodott. Ennél a korosztálynál is a közgyűlés volt a fő döntéshozó szerv, de kulturális és gazdasági kérdésekben külön tanácsok döntöttek, melyekben már felnőtt szakértők is helyet kaptak. A falu, amely 2017-ben fennállásának 90. évfordulóját ünnepelte, egykori öregdiákjait rendszeresen vendégül látja hazatérésük alkalmával, de sokan önkéntes a segítőévét is egykori otthonában dolgozza le.²⁸

5. Gaudiopolis, a magyar gyermekköztársaság

A hazai gyermekköztársaságoknak két példáját tartják számon, melyek közül kifejelettebb és hatásában is erősebb *Szteblo Gábor* Gaudiopolisa volt. Ennek ellenére említést kell tenni az 1943-

²⁷ KAMP, *Kinderrepubliken Geschichte* 602.

²⁸ LEHMANN, *Eine jüdische Kinderrepublik in Palästina 73–79.*, LEHMANN, *Das Kinder- und Jugenddorf Ben Shemen* 90–98.

ban alapított ebesi Fiúkfalváról is, amely az amerikai *Flanagan*-modellt követve egy bentlakásos otthon volt az ebesi tanyavilágban a háborús évek nyomorában élő, debreceni árván maradt, csavargó gyerekek számára. A munka pozitív élménye, a közösség támogató ereje és a szeretet pedagógiája érvényesült itt. A mezőgazdasági munkát, ami élelmezésük alapját is szolgálta, a fiúk saját maguk szervezték meg. Az „irgalmas szamaritánusok” a Keresztyén Ifjúsági Egyesület dolgozói, *Pataki Gyula* és *Székerez Mihály* voltak. Elképzelésük²⁹ az volt, hogy a munka pozitív élménye vezeti vissza a gyermekeket a társadalomba, és a munkára való legnagyobb motivációt a szeretetük jelentette. Az otthon lakói, aki önként jelentkeztek, elfogadták annak szabályait, és maguk szervezték meg a megélhetésükhöz szükséges munkát. Az ebesi Fiúkfalva hanyatlásának oka az volt, hogy *Székerez Mihály* 1944. június 22-én az életét vesztette abban a tűzben, amely az otthonban keletkezett. Az újjáépítési kísérletek a tragédia után sikertelenek maradtak, és 1947-ben az újonnan létesült hajdúhadházi gyermekváros magába olvasztotta az apró intézményt.³⁰

Egy hasonlóan elkötelezett „irgalmas szamaritánushoz” kötődött a Gaudiopolis megalapítása is. A református egyház 1942-ben hozta létre a Jó Pásztor Bizottságot, amelynek eredeti célja a református vallású zsidó származású személyek lelki- és szociális gondozása volt. A bizottság tagjai látogatták a munkaszolgálatosokat, az internálótáborokat, árvaházat hoztak létre, menleveleket és keresztleveleket állítottak ki. *Sztehlo Gábor*, *Sztehlo Kornél* jogtudós evangélikus lelkész leszámazója közel 1600 gyermeket és 400 felnőttet mentett meg a nyilas rémuralom idején a biztos haláltól, vagyis Jó Pásztorként sokkal többet tett elvárt feladatánál: embert mentett. Miután megértette, hogy az egyházak sem tesznek igazán a zsidónak minősülő magyar állampolgárok gettósítása és bevagonírozása ellen, a Nemzetközi Vöröskereszt svájci képviselője, *Friedrich Born* segítségével elkezdte a mentést. A német megszállását követően *Pax* nevű gyermekmentő akciójában néhány hét alatt harminckét otthont szervezett zsidó gyermekeknek, hogy megvédje őket az elhurcolástól, majd az ostrommal sújtott Budapesten 1944 karácsonyán egy nagy csapat gyerek budai villák pincéiben bujkált lelkész vezetőjükkel és más veszélyben lévő felnőttekkel együtt. A gyermekek túlnyomó többsége zsidó származású volt, akiket szüleik vagy más hozzátartozóik – ha akkor még egyáltalán életben voltak – a bátor papra bíztak. Karizmatikus, megnyugtató, hittel teli személyisége segítette a gyerekeknek átvészelni a véres, félelmetes heteket. Esténként, amikor a mesének vége volt és a kicsik már aludtak, a nagyokkal egy új világ körvonalait kezdték el közösen kirajzolni, egy demokratikus gyerekközösséget. A folyamatos életveszélyben a túlélésüket jelentették ezek a „szellemi honfoglalások”, a látomások a pontos részletességgel megálmodott pince utáni közös életükről, az öröm köztársaságáról.³¹

Pedagógiatörténeti csoda született 1944-1945 fordulóján. Különböző életkorú gyerekeknek, köztük kamaszoknak nyújtott olyan reményt a lelkész, amelyben kapaszkodni lehetett a legsötétebb reménytelenség idején is, hogy lesz tovább és jó lesz. Még itt, ezekben a mostoha időkben is keretet adott a folyamatos életveszélyben lévő, de amúgy is veszélyeztetett gyermekek életének azzal, hogy tudatosan szervezett napi program (torna, játék, tanulás, felolvasás, közös ének és ima) szerint működtek, mindez a gyermeki önellátásra, önkiszolgálásra épült.³² Életüket áthatotta

²⁹ PATAKI, „Sem erővel, sem hatalommal”. Nevelés a Fiúkfalván, *passim*.

³⁰ VARGA, Fiúkfalva, CZINKE, Gyermekvárosok 1–13.

³¹ Lásd hozzá TOLNAINÉ KASSAI Margit: Óvoda az óvóhelyen. Feljegyzések a Stehlo-gyermekmentésről, *passim*.

³² MAKAI, A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái 94–104.

az bizalom, a humanizmus és az önfeláldozó szeretet érzése egymás iránt. *Szteblo* ebben a munkában nemcsak a legnehezebb sorsú gyermekekkel való bánásmód tapasztalatait szerezhette meg, hanem a működő és fejlesztő közösségi élet kialakítását is. Ugyanilyen fontos tapasztalatokat szerzett azzal kapcsolatban, hogy milyenek is kell lenniük felnőtt segítőtársainak, ahhoz, hogy szervezettek és hatékonyak, de leginkább a gyerekek számára biztonságos otthon nyújthassanak.

A háború után az árvaházak hazánkban is megteltek, gyerekseregek kóboroltak az utakon és az ostrom alatt közösségé lett gyerekcsapatból sokaknak nem volt hova, kihez haza menni. Számukra *Szteblo* 1945-ben a *Weiss Manfréd* családja által felajánlott zugligeti villákban alapította meg a korábban megálmodott gyermekotthont, a Gaudiopolist, ahol közel nyolcszáz menekült gyerek élt.

Gaudiopolisban származástól és felekezettől függetlenül menedéket talált minden elhagyatott gyerek. A legkülönbözőbb társadalmi közegből érkeztek, legtöbbjük árva vagy félárva, zsidó származású volt. Voltak itt utcagyerekek, vagy olyan nem árva gyerekek, akiknek a szüleit politikai nézeteik miatt üldözték. Előfordult, hogy a szülők rossz kilátásaik miatt döntöttek úgy, hogy gyermekük az otthonban nagyobb biztonságban lenne. Nem volt az otthonban megkülönböztetés, de mindenkiről tudták, hogy honnan jött. Ez, a mindenféle tekintet nélküli életmentés volt az alapja a Gaudiopolisnak.

Az Örömváros egy nagyszabású pedagógiai kísérlet volt, amit akkor a szükség szült. Egymás tiszteletben tartását és a közösség fontosságának tudatosítását jelentette a gyermekek között, és ugyan így a felnőttek és a gyermekek között, ami akkoriban igazán újszerű gondolkodásra vallott. Életük úgy lehetett teljes, ha az tudatosan egymásért, a közösségükért megélt élet volt. Így óvó és védő háttérrel biztosított, akár egy igazi család. Három alappillére volt a rendszernek: első a család volt, aminek hiánya a gyerekek legnagyobb sérülését jelentette. Ezért úgy helyettesítették, hogy családnak neveztek minden egyes épületben, korosztály és nemek szerint elosztott csoportot. Sajátos neveik voltak a csoportoknak, például Farkastanya, Viperafészek, Hajnalcsillag. Minden családnak volt egy "édesanyja", aki a nevelő volt. Hozzá lehetett fordulni minden ügyes-bajos dologgal, a gyerekek megbíztak bennük. A második pillér az iskola volt: *Szteblo* igyekezett modern gondolkodású pedagógusokat, többek között az *Eötvös*-kollégium tanárait hívni az Örömvárosba. Egy-egy szabad asszociációs versemzés segítette a gyerekeknek megfogalmazni, kiadni az otthon hiányát, az emlékek feldolgozását, de szakmát is tanulhattak, melynek során neves szakemberek segítették a gyerekeket a gyakorlati ismeretek elsajátításában. A harmadik pillér a munka volt: mindenki eldönthette, hogy mit szeretne csinálni, könyvet kötni, lakatos, kőművesmunkát végezni, vagy épp kertészkedni. Ennek a közösségért végzett munkának az összetartó ereje kétségen kívülnek bizonyult. A gyerekeknek fontos volt megérteniük azt, hogy ha ma megsarkalnak egy cipőt, akkor holnap egy társuk el tud jutni az iskolába.

Az önkormányzatiságnak akkor van értelme, ha a tényleges problémák megoldására szerveződik. *Szteblo Gábor* az otthon vezetésének mindennapi gondjait megosztotta a gyerekekkel. Teljes felelősséggel vettek részt az életük megszervezésében, sokszor az ő leleményük, vállalkozó szellemük oldotta meg az alapvető ellátás, forrásteremtés gondjait. Tüzelő szerzés, fakivágás, élelmezés, beszerzés, iskolaépítés, út- és sportpályaépítés, valamint a szórakoztatás, versenyek, játékok szervezése volt feladatuk. A kötelező jelzőt minden szinten kiiktatták, legyen szó hitről,

munkáról, mégsem jött létre anarchia, hiszen a gyerekekben tudatosodott, hogy tőlük is függ a világuk működőképessége. Az önkormányzat önállóságot, önismeretet és ezzel önbizalmat adott tagjainak, olyan szabadságot, amely fegyellemmel, felelősséggel és bizalommal párosult. Megélhették az egyenrangúságot a felnőttekkel, és a hitet is abban, hogy hasznos tagjai a közösségnek.

A köztársaság élén *Sztehlo Gábor* volt a tiszteletbeli köztársasági elnök, de a miniszterelnök és a kormány tagjai gyerekek voltak. A lakóhelyekre, szobákra, házakra szerveződő eljáróságok, a választott kormány, az alkotmány, a büntető törvénykönyv, néptribuni (ma ombudsmani) rendszer vagy a bíróság beleszólást, védelmet, demokratikus jogokat és kötelességeket fogalmazott meg. A viták – amelyek természetesen voltak – az igazság összetett voltát világították meg, soha nem egymás megsemmisítésére irányultak.

A munkavégzés feladata mindenkire kiterjedt, ami felelősséget és lehetőséget adott egyszerre. Pontos nyilvántartást az úgynevezett állampolgársági könyvben vezettek, amellyel pontokhoz, pénzhez (Gapo dollárhoz) juthattak a polgárok. A gyerekek nagyon komolyan vették a rájuk osztott szerepeket, mivel ez töltötte ki az életüket. Állampolgársági könyvükben célkitűzésként a következő szerepelt: „*Krisztus evangéliumának szellemében, társadalmi korlátokat megszüntetve, önálló, öntudatos, önismeretre és önbírálatra törekvő, gyakorlatilag ügyes, elméletileg képzett magyar embereket nevelni.*” Valódi toleranciát és szolidaritást élhettek meg a Gaudiopolis lakói, biztonságot és szeretetet, ami nélkül nem lehet egészségesen fejlődni. Az Örömvárosban teljes vallásszabadság uralkodott, miközben *Sztehlo* maga volt a hit, és minden cselekedetével bizonyosságot is tett erről. Prédikált, de eközben gyakran hangoztatta, hogy „*Aki nem hisz, az ne imádkozzék!*”. Tudta, hogy nem várható el a különböző gyökerekkel rendelkező gyerekektől az egységes vallásos áhítat. Ugyanakkor mindenkinek joga volt a saját titkaihoz, a szűkre szabott intim szférájához. A kapu kifelé is nyitva állt, elmehettek, ha nem tudtak együtt élni.

Kicsit olyan volt ez a közösség, mint egy farkasfalka: mivel voltak köztük olyanok, akiknek a szülei egymással harcoltak, vagy épp üldözték egymást, ennek a szülői örökségnek az okán kemény csaták is előfordultak, mivel azonban feltétlenül ki kellett jönniük egymással, megtanultak együtt élni és közreműködni. A közösség mindenkit helyre rakott, melyhez hasznosnak bizonyultak a gyermekek által alkotott törvények. Gaudiopolis jogszabályai segítettek, hogy rendet tartsanak a gyász, a düh és az általános kiábrándultság idején. Az intézmény az 1950-es államosításig lényegét tekintve önfenntartóan működött. A gyerekek gyümölcsöt termeltek, műhelyeik voltak, és a felnőttek minden elképzelhető – nyugati – adományozót felkutattak, hogy támogatást szerezzenek a működéshez. Mindeközben semmilyen állami vagy egyházi támogatást nem kaptak csak, hiába kérvényezték azt, hanem csak a svájci Vörös kereszt juttatásait élvezhették. A „Gapo polgárok” visszaemlékezéseikben szinte kivétel nélkül arról számolnak be, hogy a közösségért érzett felelősséget vitték magukkal Gaudiopolisból: azt az élményt, hogy van értelme dolgozni, a közösségért felelősséget és munkát vállalni. A Gaudiopolis egykori zsidó lakója közül nem egy ismert lett a későbbi évtizedekben: életre szóló élményeket szerzett itt többek között *Sárközy Máttyás* író és *Horváth Ádám* rendező, mindketten *Molnár Ferenc* unokái, valamint *Oláh György*, a későbbi Nobel-díjas kémikus, *Orbán Ottó* költő vagy *Szilágyi János* riporter.³³ *Sztehlo* gyermekköztársasága egészen 1950 januári államosításáig működött. A lelkész 1972-ben kapta meg a Világ igaza címet,

³³ MERÉNYI, Stehlo Gábor, a gyermeknevelő 16–90.

amelyet az izraeli Jad Vasem Intézet ítelt oda neki, mint nem zsidó származású embernek, aki a holokauszt idején élete kockáztatásával mentette az üldözötteket. Tevékenységének legfőbb támogatója mindvégig a svájci Vöröskereszt volt.

Hasonló kezdeményezés akadt még hazánkban is, bár az 1948-as rendszerváltást követően a gyermekvédelemnek ez a területe is átalakult. A pedagógus végzettségű *Tildy Zoltánné Gyenis Erzsébet* férje miniszterelnöki (1945. november 15. – 1946. február 1.), majd köztársasági elnöki (1946. február 1. – 1948. augusztus 3.) ciklusa idején aktív részt vállalt a háborús árvák támogatásában. 1948-ban a pilisi Belezna-Nyáry kastélyban kezdte meg működését Pax néven a leányotthon, amelynek felállítását *Tildy Zoltánné* kezdeményezte a református gyülekezeten keresztül.

Csillebérc története némileg kilóg a bemutatott köztársaságok közül, mert az eredeti elgondolás a politikai rendszerváltás miatt nem tudott megvalósulni. Az eredeti terv alapján Csillebérc olyan köztársaság lett volna, ahol a fő cél a játékos demokrácia tanulás. A csillebérci Úttörőváros (eredeti nevén Úttörők Köztársasága) és az Úttörővasút története elválaszthatatlan az 1946-ban létrehozott Úttörők Szövetségétől, amely kisdobosokból, úttörőkből és úttörővezetőkből, illetve pártoló tagokból állt.³⁴

Hajdúhadházától nem messze, az erdő közepén, egy a háborúban megsemmisült katonai kiképző tábor maradványai között indította el első csoportját 1946-ban dr. *Ádám Zsigmond* pedagógus, pszichológus.³⁵ Később nemzetközi segélyszervezetek támogatásával 300 gyermek számára nyújtott otthont a családi csoportos rendszerben működött Hajdúhadházi Gyermekváros. A tanulás mellett nagyon jelentős szerep jutott a munkának a gyermekek életében, melyet a gyermekváros területén működő számos műhelyben gyakorolhattak is. A gyermekváros belső intézményeit, felépítésének rendszerét a felnőttek a gyermekekkel közösen építették ki. A gyermekek szerepének hangsúlyosságát erősítette, hogy a gyermekváros minden 10. életévet betöltött polgára szavazati joggal rendelkezett, élhetett jogával, melyet minden esetben titkos választás formájában valósítottak meg. Megválasztották a polgármesterüket, a rendőrkapitányt, a bírót, de a postást vagy az államtitkárokat is. A gyermekváros demokratikus rendszere és e rendszer működésének az elsajátítása a gyermekek között ellentétes volt azzal a közjogi struktúrával és politikai kultúrával, amit Magyarországon a negyvenes évek végétől a felnőtt társadalom kialakított.³⁶

6. Mit üzen a múlt?

A gyermekköztársaságok felállításának és működésének tanulságaiból jól látható, hogy a traumát megélt, család nélkül levő gyermekek helyzetére, jövőjük építésére az úgynevezett képessé tétel (*empowerment*) módszerét használták a velük foglalkozók, a munka, a tanulás, a közösség megtartó erejének megtanításával. Család nélkül is kaphatták így muníciót ahhoz, hogy sorsuk jóra forduljon. Világosan látszik az is, hogy vannak olyan élethelyzetek, amikor nem elegendő a jogszabályok

³⁴ ERDEI, Csak látszólag utcakölykök, <https://artportal.hu/magazin/csak-latszolog-utcakolykok/>.

³⁵ ÁDÁM, Naplőrészletek. Adalékok a Hajdúhadházi Gyermekváros megeremtéséhez és fejlődésének történetéhez 30–59.

³⁶ BROSSE, *Homeless Children* 54.

nyújtotta háló, hanem azok ismerete, gyakorlása és az empatikus helyzetkezelés, valamint a szakmai együttműködés is fontos szempont a gyermekek legjobb védelme érdekében.

Tanulmányomban a második világháegés és az azt követő időszakban kifejlődött gyermekvédelmi, közösségi reformkezdeményezések egy részét kívántam bemutatni, mindvégig azt a kérdést ismételve, hogy vajon a makro- és mikroközösségekben kialakult trauma következtében család nélkül maradt, szenvedéseket megélt gyermeknek milyen struktúrájú közösség a legmegfelelőbb a sikeres felnőtté váláshoz. Az ismertett szerveződések működésükkel egy közösségi típusú, demokratikus államot modelleztek. A hazai példának bizonyíthatóan neveléstörténeti gyökerei az egyes reformpedagógiákhoz, annak is leginkább szociális érzékenységű ágaihoz, a munkaiskolák tradícióihoz, a népfőiskolai mozgalomhoz is köthetők. A bemutatott gyermekvédelmi kísérletek válsághelyzetben jöttek létre és erősítették fel az önkormányzatiságot. Szerkezeti felépítésük a gyermekek egész életét átfogta, az egyén, a közösség autonómiájának, a gyermek szabadságának, jogainak tiszteletére épülve próbálta visszaadni és megadni a gyermek biztonságát. Jogaikat és kötelezettségeiket gyakorló állampolgárokat neveltek. Sajnálatos, hogy az államosítás hazánkban ennek modellnek véget vetett. Tradícióik, hatásuk kimutatható volt a csillebérci Úttörő Köztársaság terveiben, a maga módján a Hajdúhadházi Gyermekváros működésében is. Leghosszabb ideig *Leveleki Eszter* vakációs állama, *Pipecland* maradt fenn. Beszüntették és el is hallgatták létezésüket, de némi nyomuk mégis maradt: *Leveleki Eszter* öröksége számos ma is létező nyaraltatással foglalkozó utódtáborban jelen van, valamint hatással volt az 1980-as évek elejétől kibontakozó úgynevezett iskolaköztársaságok keletkezésére, eszmerendszerére.

A mai magyar gyermekvédelemben a családmodell-típusú struktúrák vannak előtérben, kevésbé a fentebb ismertett makrotársadalmat leképező modellek.³⁷ A családi konfliktusok, az iskolai- és közösségi bántalmazások magas száma és még magasabb látenciája ismeretében, felmerül a kérdés, vajon nem lenne-e segítség a nagyobb jogtudatosság, önállóság, közösségi gondolkodás, munkamorál fejlesztésében a gyermekköztársaságok bizonyos pedagógiai elemeinek visszaemlése a nevelésbe, oktatásba?

Kérdés lehet, hogy létezik-e napjainkban olyan módszer, amely a mai társadalmi problémák (családi erőszak, fiatalkori bűnözés, különféle függőségek) esetén is sikeresen alkalmazható. Az 1980-as évektől működik Finnországban, Helsinkitől 200 kilométerrel északra az erdő közepén egy gyermekköztársaság, melyet kifejezetten nehéz sorsú – fiatalkorú bűnelkövetők, drogfüggőséggel, magatartási zavarokkal küzdő – gyerekek számára hoztak létre. Vezetőjük Közép-Finnország egykori rendőrfőnöke, a jogász végzettségű *Kalle Kari Björkmann* és korábban óvónőként dolgozó felesége, *Tukki*. Családként élnek együtt több mint 30 fogadott gyermekükkel, és az erdő közepén épült faházuk ajtaja mindig nyitva áll. A „szülők” „gyermeküket” fiamnak, lányomnak szólítják. Egyetlen fontos szabályuk, hogy nincsenek titkaik egymás előtt. A házaspár törekszik a gyerekekkel közelséget, bizalmat kiépíteni, bennük az önbecsülést, az önbizalmat erősíteni. Olyan családias és szeretetteljes légkörben lehetnek itt a gyerekek, amit korábbi életükben nélkülözniük kellett.³⁸ A tapasztalatok szerint az addig kezelhetetlennek nyilvánított gyerekek egy év leforgása alatt nagy átalakuláson mennek keresztül, és többnyire éretten, nyugodtan viselkedő fiatalokká válnak. Ebben

³⁷ MAKAI, A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái 103.

³⁸ ALANEN, Conceptualizing child-adult relations 129.

a köztársaságban nem annyira az önkormányzaton van a hangsúly, hanem sokkal inkább a közgyűléseken, melyek a közös döntések meghozatalának helyszínei. A *kuttulák* száma egyre nő, további öt „család” alapításáról tudunk Finnországban, de vannak testvér közösségeik is Walesben, Nepálban és Írországban.³⁹ Módszerüket az Európai Bizottság „példaértékűnek” nevezte.⁴⁰

7. Befejező gondolatok

A 20. század első felének gazdasági és társadalmi válságai, kiváltképp a háborúk és a békekötések súlyos következményei rettenetes terhekkal növelték a gyermekek világának gondjait. A II. világháború évei mindezek után csak még inkább szétzilálták a gyermekorszokot. A mérhetetlen fájdalom és a szenvedés tetőzéséből eredő lelki tisztulás szükségyszerűen szülte meg a minőségileg új emberi kapcsolatokra épülő közösségeket, mint amilyen Magyarországon a Gaudiopolis, vagy épp a Fiúkfalva volt. Az ott élő gyermekek közösségi típusú, demokratikus felépítésű államot „játszottak”, éltek, tanultak. Válsághelyzetben jöttek létre ezek az intézmények: a háború okozta súlyos sebek talán épp az árván maradt gyermekeket nyomorította leginkább. Család nélkül, jövő nélkül maradtak volna ők, ha nem hisznek bennük, tanítják őket, erőt sugároznak feléjük *Sztehlok* és *Patakik*. Módszereikkel erősítették a jövő felnőtt társadalmát azzal, hogy képessé tették patronáltjaikat az életre. A képessé tétel (*empowerment*) nagy jelentőséggel bír a szociális tevékenységet folytató szakemberek pártfogoltjaikkal végzett munkájában is.⁴¹

Tanulmányom megírásának célja volt, hogy több példán keresztül bemutathassam a gyermekköztársaságokat, mint sajátos gyermekvédelmi kezdeményezéseket. Ma nem a világháborúval, hanem sokkal inkább az erőszak, a katasztrófák más formáival kell együtt élnünk egyénileg és közösségben egyaránt. Fontos, hogy mennyire képes úgy önállósodni, tanulni a ma gyermeke, aki egyben a jövő felnőtt generációjának tagja is, hogy a közössége aktív résztvevője legyen és másokkal is képes legyen jól együttműködni. Igyekezzen tevékenységével éppúgy környezetét is építeni, mint ahogy saját céljait is elérni. A közel 24.000 magyarországi gyermekvédelmi gondoskodásban élő,⁴² kisebb-nagyobb mértékben eleve traumatizált gyermek nevelésében nagyobb szerepet lehetne és kellene adni azoknak a pedagógiai elveknek, gyermekvédelmi kezdeményezéseknek, melyek egykor épp azt az önállósodás lehetőségét adták meg a háborús árváknak. A létszámhiánnyal küzdő magyar gyermekvédelem neveltjeinek aligha képes megadni a megfelelő felkészítést a sikeres, önálló életkezdéshez. Lenne értelme talán az elmúlt 120 év gyermekvédelmi tapasztalatait leporolni és tudatosan egy részüket újra segítségül hívni.

³⁹ KAMP, Kinderrepubliken Geschichte 599.

⁴⁰ SUPP, Monster im Ziegenstall 104–109.

⁴¹ A képessé tétel úgy is definiálható, mint azok az eszközök (módszerek), melyek segítségével az egyének, a csoportok és/vagy a közösségek átveszik az irányítást saját életük felett, elérik saját céljaikat, ezáltal válnak képessé önmaguk és mások életkörülményeinek javítása érdekében munkálkodni. Lásd ADAMS, Social Work and Empowement 8.

⁴² NÉMETH-ALMÁSI, Huszonnégyezer gyermek él jelenleg állami gondozásban hazánkban, <https://childhub.org/hu/gyermekvedelmi-hirek/magyarorszag-huszonnegyezer-gyermek-el-jelenleg-allami-gondozasban-hazankban?language=hu>.

Felhasznált irodalom

- ABRAHAMSON, Lyn – SELIGMAN, Y. – MARTIN, E. – TEASDALE, John D.: Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology* 1978/1. sz. 49–74.
- DARLEY, John, M.: Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 1968/8. sz. 377–383.
- ADAMS, Robert: *Social Work and Empowerment*. London 2003
- ÁDÁM Zsigmond: A nevelés elméletének és gyakorlatának kapcsolata a Gyermekvárosban. *Magyar Pedagógia* 1947/1. sz. 44–46.
- ÁDÁM Zsigmond: Naplórészletek. Adalékok a Hajdúhadházi Gyermekváros megteremtéséhez és fejlődésének történetéhez. In: TÓTH László (szerk.): *Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról*. Debrecen 1990, 30–59.
- ALANEN, Leena – BERRY, Mayal: *Conceptualizing child-adult relations. The future of childhood series*. New York – London 2001
- ASCH, S. E. Opinions and social pressure. In: HARE, A. P. – BORGATTA, E. F. – BALES, R. F. (szerk.): *Small groups: Studies in social interaction*. New York 1966, 318–324.
- BABIC, Bernhard: *Jungenstadt Buchhof*. In: *Stadt Starnberg (szerk.): Gott zur Ehr', den Kindern zur Lehr'. 200 Jahre Schule in Starnberg. Starnberger Stadtgeschichte, 5. kötet. Starnberg 184–195.*
- BACCI, Pietro Giacomo: *The life of Saint Philip Neri, apostle of Rome, and founder of the congregation of the oratory*. London 1902, <https://archive.org/details/lifeofphilipneri01baccuoft/page/n397/mode/2up> (Letöltés: 2021. 08. 09.)
- BERNET, Klaus: *Deutsche Quäkerbibliographie. Vollständiges Schriftenverzeichnis des deutschen Quäkertums von den Anfängen um 1660 bis zur „religiösen Gesellschaft der Freunde“ (Quäker) e.V. Nordhausen 2006*
- BERNET, Klaus: *Quäker aus Politik, Wissenschaft und Kunst. Nordhausen 2008, 213–214.*
- BOYS TOWN. *Saving Children – Healing Families*, <https://www.boystown.org/about/our-history/Pages/default.aspx> (Letöltés: 2021. 08. 10.)
- BROSSE, Therese: *Homless Children. Report of the Proceedings of the Conferece of Directors of Children's Communities in Trogen/Switzerland. Paris 1950*
- CZIKE Klára, *Gyermekvárosok. Educatio* 1997/1. sz. 1–13.
- DARLEY, J. M. – LATANÉ, B.: Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 1968/ 8. sz. 377–383.
- DOMSZKY András: A gyermek és- ifjúságvédelem rendszere Magyarországon. In: CSÓKAY László – DOMSZKY András – HAZAI Vera – HERCZOG Mária: *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata. Budapest 1994*
- EGERT Edith Eva: *A döntés. Budapest 2017*
- EGERT Edith Eva: *Az ajándék. 12 életmentő lecke. Budapest 2020*
- ERDEI Krisztina: *Csak látszólag utcakölykök*, <https://artportal.hu/magazin/csak-latszolog-utcakolykok/> (Letöltés: 2021. 08. 10.)
- FEIDEL-MERTZ, Hildegard: Karl Wilker. In: MAIER, Hugo (szerk.): *Who is who der Sozialen Arbeit. Freiburg 1998, 632–633.*
- GYÁNI Gábor: *Gyermeksors a történelemben. Világosság* 1980/7. sz.
- GYÓRI György: *Otthonteremtők. Köznevelés* 1976/31. sz.
- GYÓRI György: *Az alkotó Gyermekváros. Köznevelés* 1983/40. sz.
- HANÁK Katalin: *Társadalom és gyermekvédelem. Budapest 1978*
- HIROTO, Donald, S.: Locus of control and learned helplessness. *Journal of Experimental Psychology* 1974/2. sz. 187–193.
- HUBER, Gabrielle: *Die „Cittá dei Ragazzi“? Eine selbstverwaltete Kinderstadt. Gmüder Hochschulreihe 10. Gmüd 1990*
- KAMP, Johannes-Martin: *Kinderrepubliken Geschichte. Praxis und Theorie radikaler Selbstregierung in Kinder- und Jugendheimen. Wiesbaden 1995*
- KORALEK Lívía: A második világháború hatása a zsidó gyermek lelkivilágára. In: SPIEGEL Aladár (szerk.): *A Tarbut*

- Héber Kultúregyesület Iskoláinak Évkönyve az 1945–46-os tanévről. Budapest 1946
- KOVÁCS Míra: Imakönyv és csipkés kombiné. Budapest 2009
- KRASSÓ Sándor: Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez. Pécs 2011
- LAKATOS Kinga: A képessé tétel folyamata. Az érdekérvényesítés esélyeinek növelése a szociális és közösségi munkában. Budapest 2009
- LANDESMAN György: Előszó helyett. In: KERTÉSZ Péter (szerk.): Árvaházi világtalálkozó. Budapest 1995
- LEHMANN, Siegfried: Eine jüdische Kinderrepublik in Palästina. Monatschrift für den Aufbau Palästinas 1930, 73-79.
- LEHMANN, Siegfried: Das Kinder- und Jugenddorf Ben Shemen. Das Werdende Zeitalter, 1929/2. sz. 90–98.
- LENHARTZ, Rolf: Das Selbsthilfswerk der Jugend. Grundlagen. Ehrfahrungen und Aufgaben. In: Jahrbuch der Jugendarbeit. München 1949, 70–89.
- LONNENBERG, B. – LYNCH, T. J. (szerk.): Father Flanagan's legacy. Omaha 2003
- MAKAI Éva: A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái. Iskolakultúra 1996/2. sz. 94–104.
- MERÉNYI Zsuzsanna: Sztéhlo Gábor, a gyermeknevelő. Budapest 2009
- NÉMETH-ALMÁSI Judit, Huszonnégyezer gyermek él jelenleg állami gondozásban hazánkban,
<https://childhub.org/hu/gyermekevedelmi-hirek/magyarorszag-huszonnegyezer-gyermek-el-jelenleg-allami-gondozasban-hazankban?language=hu> (Letöltés: 2021. 08. 10.)
- OURSLEER, Fulton: Pater Flanagan von Boys Town. Zürich 1951
- PATAKI Gyula: „Sem erővel, sem hatalommal”. Nevelés a Fiúfalván. Mécses Keresztén Ifjúsági Egyesület. Budapest 1995
- ROTTEN, Elisabeth Friderike: Children's Communities. A Way of Life for War's Victims. Paris 1954
- SUPP, Barbara: Monster im Ziegenstall. Der Spiegel. 1993. 07. 11., 104-109.
- SZTEHLO Gábor: Isten kezében. Sztéhlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány. Budapest 1994
- TOLNAINÉ KASSAI Margit: Óvoda az óvóhelyen. Feljegyzések a Sztéhlo-gyermekmentésről. Tények és tanúk. Budapest 2020
- TÓTH László (szerk.): Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról. Debrecen 1990
- TRENCSÉNYI László (szerk.): Reformpedagógiai olvasókönyv. Budapest 1993
- VARGA Domokos: Fiúkfalva. Budapest 1972
- WAGNER, Georg: Father Flanagan und seine Jungenstadt. Schriftenreihe der Österreichischen Unesco-Kommission. Wien 1957
- WILKER, Karl: Der Lindenhof. Werden und Wollen. Heilbronn am Neckar 1921
- WILKER, Karl: Krisis der deutschen Fürsorgeerziehung. In: Schweizer Erziehungsrundschau. Zürich 1929, 44-46.
- ZIELINSZKI, Johannes: Über Selbstverwaltung als Erziehungsmittel in Heimen für entwurzelte kriegsgeschädigte Jugendliche. München 1950